

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia ad Bibliothecarum Scientiam Pertinentia 22 (2024)

ISSN 2081-1861

DOI 10.24917/20811861.22.26

Katarzyna Płoszaj

Uniwersytet Wrocławski

ORCID 0000-0003-1282-3293

Wieloaspektowość fake newsów w kontekście komentarzy na temat *fejkowego* newsa

Naprawdę ciekawe, że ludzie połączą każdą bajeczkę, jeśli im się ją poda w sposób wiarygodny¹

Małgorzata Musierowicz, *Kłamczucha*

1. Wstęp

Zajmując się zagadnieniem fake newsów warto zrobić krok wstecz, aby przyjrzeć się temu, co kryje się za pojęciem *news*. Robert Park w pracy pt. *News as a form of knowledge*² definiuje *newsy* jako *nowiny* na temat nowych lub obecnie ważnych wydarzeń, które są (przedstawiane jako) nieoczekiwane lub niezwykłe – te ich atrybuty są zaś ważniejsze niż samo wydarzenie. W tym kontekście kluczowe jest wzięcie pod uwagę aspektów, w jakich rozpatrujemy to, co określamy jako nieoczekiwane czy niezwykłe – w zależności od tego, czego oczekujemy i do czego przywykliśmy. *News* nigdy nie będzie *news*em zawsze i wszędzie, lecz tylko tu i teraz. Co więcej, jak zauważa Park (i inni badacze³), *newsy* kryją w sobie sądy o zainteresowaniach odbiorców, a jako że tym samym trafiają w te zainteresowania, to w efekcie przyciągają uwagę i rzutują na skoncentrowanie jej w konkretnym obszarze, a nawet w wyznaczonym kierunku, co nie pozostaje bez wpływu na kształtowanie określonych (przez treść *newsów*) nastrojów społecznych i idące za tym systemowe zmiany. „Jednak te zmiany i ich konsekwencje manifestują się nie tylko bezpośrednio, ale raczej pośrednio w *newsach*”⁴. To, jaki obraz świata tworzą te *newsy* i to, jak na nie reagujemy, ma

1 M. Musierowicz, *Kłamczucha*, Poznań 2001, s. 33.

2 R. Park, *News as a form of knowledge: A chapter in the sociology of knowledge*, „American Journal of Sociology” 1940, vol. 45, no. 5, <https://doi.org/10.1086/218445>.

3 M.in. Tomasz Goban-Klas oraz Andrzej Kudra. Zob. T. Goban-Klas, *Media i komunikowanie masowe. Teorie i analizy prasy, radia, telewizji i Internetu*, Warszawa 2004, s. 200–201; A. Kudra, *News jako funkcja*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Litteraria Polonica” 2010, t. 13, s. 401.

4 Tłumaczenie własne, w oryginale brzmi to następująco: „But these changes and their consequences manifest themselves not only directly but rather indirectly in the news” (R. Park R., dz. cyt., s. 684).

realny wpływ na to, w jakim świecie żyjemy. W tym miejscu zadać można pytanie, jak to się stało, że mówiąc o newsach, rozprawiamy o kondycji społeczeństwa i przystosowalności do systemowych zmian. Otóż, taki jest właśnie mechanizm oddziaływania zwykłych wiadomości, które są rozpowszechniane na wielką skalę.

2. Obraz fake newsów w literaturze przedmiotu

Dzielenie się nowinami sięga w historii ludzkości tak daleko⁵, jak ich zafałszowywanie⁶. Jednak dopiero w XX wieku przyszedł czas na podjęcie próby opisania tego zjawiska. Pionierski był w tym względzie artykuł pt. *Fake News and the public* z 1925 r. napisany przez Edwarda McKernona⁷. Autor znając od podszewki system informacyjny, jakim dysponowała amerykańska agencja prasowa The Associated Press, porównał go do sieci i skrzętnie działającej maszyny, napędzanej przez wyścig z czasem, aby możliwie jak najszybciej publikować kolejne newsy. W takim układzie wydawcy są trybikami niemającymi szans na należyte sprawdzanie lawinowo napływających doniesień. Tutaj liczy się bowiem news, który zaczyna żyć własnym życiem i odchodzi w zapomnienie zanim okaże się, że jest *fake newsem*, a w międzyczasie może wywołać niemałe zatrzęsienie. Stąd też w świetle teorii chaosu (z efektem motyla na czele) rozpatrywać można słowa McKernona, stanowiące puentę jego artykułu: *Put finger on it in New York, and it vibrates in San Francisco*⁸. Na przestrzeni czasu i najróżniejszych mediów zmieniała się skala, sposób i dynamika pojawiania się informacji i ujawniania ich (nie)prawdziwości, ale specyfika fake newsów pozostaje ta sama. Tę specyfikę trafnie ujął Wesley Pruden⁹: „coś, co wydaje się faktem, mogłoby nim być, ale faktycznie nim nie jest”¹⁰. Katarzyna Bąkiewicz, w artykule, pt. *Wprowadzenie do definicji i klasyfikacji zjawiska fake newsa*, mówi, że fake news przedstawiany jest w literaturze jako oksymoron, „zestawianie słów »fałszywe« i »wiadomości« podważa bowiem wiarygodność informacji i staje w sprzeczności z ideą dziennikarstwa”¹¹. Autorka powołuje się również na definicje, w świetle których fake news stanowi neologizm, oznaczający wiadomość medialną, która jednocześnie nie jest ani prawdą, ani kłamstwem, opiera się na dezinformacji, często zawierając fragmenty prawdziwe¹². Bąkiewicz podkreśla przy tym, że nie należy utożsamiać fake newsów z (dziennikarskimi) pomyłkami czy publikacjami opartymi na niesprawdzonych źródłach. W przypadku tzw. *fejków* mówimy bowiem

5 To, jak daleko ujął Robert Park w takim oto tonie: „News, so far as it is to be regarded as knowledge at all, is probably as old as mankind, perhaps older” (R. Park, dz. cyt., s. 682).

6 Zob. A. Węglowski, *Prawdziwa historia fake newsów*, „Przekrój”, 6.02.2019, [on-line:] <https://przekroj.org/swiat-ludzie/starozytne-fakty-i-mity> – 1.09.2024. Por. M. Żoch, *Fake news jako narzędzie dezinformacji*, „Cywilizacja i Polityka” 2021, nr 19, s. 219–234.

7 Zob. M. Podlecki, *Fake news jako zjawisko (nie tylko) medialne – część I*, „Biuletyn Edukacji Medialnej” 2017, nr 2, s. 128.

8 Tamże.

9 Redaktor naczelny „The Washington Times” (w latach 1992–2008).

10 Cyt za: M. Podlecki, dz. cyt., s. 126.

11 K. Bąkiewicz, *Wprowadzenie do definicji i klasyfikacji zjawiska fake newsa*, „Studia Medioznawcze” 2019, t. 20, nr 3 (78), s. 281.

12 Tamże.

nie o pomyłkach, lecz o intencjonalnym, zamierzonym działaniu, a w tym kontekście wspomnieć trzeba o *dezinformacji*, zaznaczając, w jaki sposób jest ona powiązana z fake newsami w definicyjnym ujęciu. Mateusz Podlecki tłumaczy to następująco:

Meritum znaczeniowe jest zasadniczo mocno zbliżone, językiem uwagi jest tu kwestia intencji i formy. Działania, które określa się jako *disinformation*, opisuje się jako w pełni zaplanowane, prowadzone na szeroką skalę, z premedytacją, najczęściej przez dłuższy czas i dla osiągnięcia konkretnych korzyści, zwłaszcza politycznych. Fake news może być jednym z narzędzi dezinformacji, a patrząc jeszcze szerzej – dezinformacja może być elementem propagandy¹³.

W badaniu Public Dialog, przeprowadzonym wśród polskich dziennikarzy, wyszczególniono trzy kategorie fake newsów, przywołanych w artykule Marcina Waszaka, pt. *Postprawda i fake news czy weryfikacja treści i źródeł informacji?*. Podział fake newsów prezentuje się następująco:

1. Całkowicie nieprawdziwe. Kiedy informacje podawane do wiadomości publicznej są nieprawdziwe, sprzeczne lub z premedytacją sfabrykowane.
2. Informacje o spornej prawdziwości. Kiedy odbiorca wprowadzany jest w błąd przez nadanie odpowiedniego kontekstu faktom lub przedstawienie ich w sposób selektywny.
3. Zmanipulowane cytaty. Dotyczą zmieniania sensu wypowiedzi przez wycinanie zdań z kontekstu¹⁴.

Podziałów jest oczywiście o wiele więcej, a szczególną uwagę zwraca na to Bąkiewicz¹⁵. Są bowiem różne drogi mijania się z prawdą, która nierzadko zdaje się mniej atrakcyjna od jej zafałszowanej wersji. Przy czym nic nie stoi na przeszkodzie, by punkt wyjścia do stworzenia fake newsa stanowiły (uwiarygodniające go) fakty, które zostają wypaczone, czyli zniekształcone w taki sposób, aby celowo wprowadzały w błąd, np. poprzez ich przeinaczenie, zmianę kontekstu bądź pominięcie czy dodanie informacji, które zmieniają postać rzeczy. W tego typu manipulacjach informacjami znamienna jest taktyka wygłoszona przez jednego z polityków w następujących słowach: „Im bardziej sprzeczne z prawdą kłamstwo, tym skuteczniejsze”¹⁶. Owa skuteczność brać się może z absurdalności, radykalności czy jakiejś innej odsłony treści, które możemy określić jako sensacyjne, a więc *niezwykle niezwykle*. W tej nadzwyczajności tkwi magia fake newsów. Dzieje się tak, bowiem „Umysł czeka na wszystko, co jest związane z mitem doświadczeniowym, ale przede wszystkim czeka na informacje, które zaskakują, są nieoczekiwane, niesamowite”¹⁷. Takie informacje dostarczają wrażeń, emocji. Stąd też fake newsy konstruowane są w taki sposób, aby wzbudzając emocje i pobudzając do stosownych reakcji oraz do dal-

13 M. Podlecki, dz. cyt., s. 126.

14 Zob. M. Waszak, *Postprawda i fake news czy weryfikacja treści i źródeł informacji?*, „Refleksje” 2017, nr 16, s. 180.

15 K. Bąkiewicz, dz. cyt., s. 285–286.

16 Zob. P. Pacewicz, *Makabryczna teza Macierewicza: Im bardziej sprzeczne z prawdą kłamstwo, tym skuteczniejsze*, OKO.press, 19.07.2020, [on-line:] <https://oko.press/macierewicz-ma-racje-im-bardziej-sprzeczne-z-prawda-klamstwo-tym-lepsze-ale-nie-justesmy-bezbronni> – 6.09.2024.

17 A. Kudra, dz. cyt., s. 403.

szego ich rozpowszechnienia, spełniały obietnicę owego mitu doświadczeniowego. Kreowaniu takich *mitologii* służy przywoływanie treści wizualnych (takich jak sfabrykowane zdjęcia/obrazki) lub audiowizualnych (np. spreparowane nagrania), czy też powoływanie się na liczby bądź inne konkretne dane, a także wykorzystywanie coraz bardziej (i coraz szybciej) rozwijającej się technologii (m.in. *AI*, czyli *Artificial Intelligence*). Tym sposobem powiększa się skala, szybkość i łatwość szerzenia dezinformacji poprzez generowanie oraz rozsiewanie fake newsów czy też innych tego typu treści (takich jak *deep fake*), tym bardziej, gdy żyjemy w *globalnej wiosce*. W kontekście uwarunkowań tej *wioski* znaczące jest to, o czym opowiada Ryszard Balicki w odwołaniu do artykułu z 1997 r., napisanego przez Artura Preisnera i Annę Młynarską-Sobaczewską, pt. *Rozwój technologiczny a przyszłość demokracji*. Mowa jest w tych źródłach o technologicznej transformacji w zakresie komunikacji – w takim oto brzmieniu:

Dotychczas występujące formy komunikowania się za pomocą mediów: „jeden na jeden” – właściwe dla pierwotnych form komunikowania się za pomocą łączy telefonicznych, oraz „jeden do wszystkich” – czyli wykorzystanie mediów, w których jedynie po stronie nadawców możliwe jest mówienie o nieograniczonej liczbie odbiorców (radio, telewizja), zostały uzupełnione – a dla niektórych kategorii odbiorców, niekorzystających już z tradycyjnych mediów wręcz zastąpione formą trzecią – „wszyscy do wszystkich”¹⁸.

Możliwość generowania, przeglądania i rozsyłania treści na zasadzie *wszyscy do wszystkich* zupełnie zmieniła zasady gry. W takim układzie z założenia każdy ma dostęp nie tylko do pasywnego przyswajania medialnych treści, ale także do przekazywania ich dalej oraz kreowania własnego contentu. Jak ujął to Preisner:

tutaj [tzn. w sieci – K.P.] każdy może stosunkowo niewielkim nakładem środków publikować własne pomysły i opinie, ogłaszając je dosłownie całemu światu, nie będąc zależnym od decyzji żadnego redaktora czy wydawcy [...] Nie ma tu podziału na wąską grupę, która ma możliwość zabierania głosu [...] i rzesze tych, którzy mogą tylko słuchać; każdy ma równe prawo i możliwość wypowiedzi¹⁹.

Do takiego sposobu zabierania głosu Manuel Castells przypisał określenie *mass-self communication (indywidualne mass media)*²⁰ i przewidywał, że – poprzez ograniczenie informacyjnego monopolu i scentralizowanej kontroli nad komunikacją społeczną – Internet umocni demokrację. Równie dobrze można zobaczyć w tym siłę, która jest w stanie podburzyć demokratyczne czy w ogóle społeczne, struktury, m.in. za sprawą zaburzania społecznego osądu poprzez newsy, które okazują się *fejkowe*, ale zanim się o tym dowiemy (jeśli w ogóle), to zdążymy o tym wszystkich poinformować. Przy czym w tym miejscu dochodzimy do kolejnej krytycznej kwestii,

18 R. Balicki, *Demokracja w czasach Internetu*, [w:] *Dookoła Wojtek... Księga pamiątkowa poświęcona Doktorowi Arturowi Wojciechowi Preisnerowi*, red. R. Balicki, M. Jabłoński, Wrocław 2018, s. 349.

19 A. Preisner, *Prawo a Internet. Kilka uwag wstępnych*, [w:] *Studia nad prawem konstytucyjnym dedykowane Profesorowi Kazimierzowi Działosze*, red. J. Trzciniński, B. Banaszak, Wrocław 1997, s. 185.

20 M. Castells, *Communication, power and counter-power in the network society*, „International Journal of Communication” 2007, vol. 1, s. 238–266.

jako że mówiąc o wszystkich, z reguły mamy na myśli tylko tych, którzy mieszczą się w naszej bańce informacyjnej/filtrującej. Pojęcie *filter bubble*²¹ jest w szczególności sposobem sprzężone z fake newsami, jako że bardzo kuszące jest bezkrytyczne konsumowanie i rozprzestrzenianie informacji (w tym: nieprawdziwych), które są zgodne z naszym systemem myślenia, zwłaszcza, gdy utwierdzamy się w naszych przekonaniach wśród innych osób podobnie myślących. Ma to tym większe i mocniejsze oddziaływanie na system społeczny, im bardziej zamykamy się na odmienne informacje czy opinie, a w skrajnych przypadkach w ogóle nie dopuszczamy takiej ewentualności, że ktoś może myśleć inaczej. Taki mechanizm działania, jak i szeroko zakrojone rozprzestrzenianie się fake newsów ulega spotęgowaniu w świecie wirtualnym, zwłaszcza w mediach społecznościowych, które z założenia polegają na serwowaniu użytkownikom precyzyjnie sprofilowanego contentu dostosowanego do konkretnych upodobań i zainteresowań, co bynajmniej nie sprzyja wychodzeniu poza te ramy, ani weryfikowaniu zawartych tam treści – zarówno z punktu widzenia poszczególnych użytkowników, jak i z perspektywy (interesów/zysków) właścicieli owych portali, takich jak *Facebook*, *X* (dawniej *Twitter*), *Instagram*, *WhatsApp*, *TikTok*, *You-Tube*, itd. W tym kontekście nie bez znaczenia jest to, że social media nie są portalami informacyjnymi²², stąd też pociągają za sobą o wiele większe możliwości publikowania niesprawdzonych wiadomości, bez konieczności powoływania się na źródła czy dowody. Jest to zasadnicze odróżnienie od regulacji obowiązujących system medialny w postaci dziennikarskich środków masowego przekazu, w ramach których regułą staje się obecność oddziałów fact-checkingowych. Pojawiają się również niezależne organizacje fact-checkingowe, takie jak Demagog (www.demagog.org.pl), AFP Sprawdzam (www.sprawdzam.afp.com), Fundacja „Przeciwdziałamy Dezinformacji” (www.fakenews.pl/fundacja-przeciwdzialamy-dezinformacji), Konkret24 (www.konkret24.tvn24.pl), itp. Coraz więcej mówi się także o uwrażliwianiu społeczeństwa na fake newsy i odpowiednim edukowaniu w tym względzie w celu wzbudzenia czujności, uważności i krytycznego myślenia, abyśmy (bardziej) świadomie zarządzali dochodzącymi do nas, jak i wychodzącymi od nas informacjami, m.in. na drodze sprawdzania źródeł, z których one wypływają. Chociaż można skonkludować, że sama świadomość istnienia fake newsów nie wykorzeni ich z naszej komunikacyjnej rzeczywistości, to jednak tym sposobem budujemy swoją (indywidualną i społeczną) odporność na wiadomości mogące zaburzyć nasz osąd. Przy czym zbudowanie takiej odporności stanowi nie lada wyzwanie, zwłaszcza że, jak twierdzi Bąkiewicz,

Fake news pod względem popularności i zaangażowania w jego dystrybucję odbiorców osiąga lepsze wyniki niż wiadomości prawdziwe [...]. Fałszywe informacje dotyczące polityki lub spraw społecznych mogą rozchodzić się aż o 70 proc. szybciej w stosunku do treści prawdziwych, co wykazują badania Massachusetts Institute of Technology. Fake newsy mają charakter wirusowy – błyskawicznie lokują się w większości mediów, wypełniając je²³.

21 Zob. M. Szpunar, *Koncepcja bańki filtrującej a hipernarcyzm nowych mediów*, „Zeszyty Prasoznawcze” 2018, t. 61, nr 2 (234), s. 191–200.

22 Chociaż są tak nierzadko traktowane. To pociąga za sobą daleko idące konsekwencje, m.in. w postaci dezinformacji.

23 K. Bąkiewicz, dz. cyt., s. 283.

Z tym związana jest problematyka informacyjnego przepelnienia, na którą zwraca uwagę Tomasz Goban-Klas, powołując się na prawo ekonomii uwagi (sformułowane przez Herberta Simona) w następującym brzmieniu: „Szybki wzrost informacji powoduje niedostatek uwagi”²⁴. Zgodnie z tym prawem na ogół toniemy w treściach, nie przywiązując wagi do sprawdzenia ich źródeł czy prawdziwości. Tym bardziej ważne jest to, o czym mówi Goban-Klas za pomocą metafory, której sensem jest nauka żeglowania w oceanie informacji. Autor przedstawia to w następujący sposób:

żeglowanie to podróż morską z wytyczonym celem, wymagająca opanowania sztuki żeglarskiej, w tym używania instrumentów (busole, mapy) i wiedzy. Liczy się tu mapa mentalna, ale i światła latarni morskich, widok gwiazd, wiedza i doświadczenie nawigatora. Żeglowanie to przesiewanie informacji, dobieranie, doszukiwanie, wykorzystywanie zasobów wiedzy. To jakość informacji kontra ilość²⁵.

3. Fake newsy w wymiarze badawczym

Zajmując się tematem fake newsów, zauważyć można, jak bardzo wieloaspektowe jest to zagadnienie. Celem badania, opracowanego na potrzeby tej pracy, jest sprawdzenie, w jakich kontekstach omawiane są fake newsy na podstawie konkretnego studium przypadku, w ramach którego pod lupę wzięte zostały internetowe komentarze. Materiał, do którego odnoszą się te komentarze jest o tyle szczególny, że został stworzony jako *medialny prank* z zamiarem wywołania wokół niego burzliwej dyskusji i zobaczenia reakcji na ów news, a także sprawdzenia, czy jego *fejkowość* zostanie wychwycona. Nie bez przyczyny zostały w nim ujęte informacje, wskazujące na to, że coś się nie zgadza i przybrał postać nagrania z posiedzenia redakcji, omawiającej tematy mające znaleźć się w audycji Kanału Zero na platformie YouTube²⁶. Wśród tych tematów kluczowe były dwie kwestie: jedna z nich ukazywała stroniczość i upolitycznienie owego kanału, dyskredytując jego obiektywność i polityczną niezależność, a druga była jawnym dowodem na to, że nagranie zostało spreparowane – ze względu na niezgodność w kwestii dat. Mowa była w nim bowiem o zdarzeniu, które miało miejsce później niż inne omawiane wydarzenia. Dzień po kontrolowanym *wycieku* owego materiału opublikowane zostało nagranie, w którym założyciel Kanału Zero Krzysztof Stanowski odsłania kulisy wpuszczenia w obieg wykreowanych treści. Bez wnikania w szczegóły związane z tą sprawą, istotne jest zobaczenie tego, w jakich kontekstach to *fejkowe* nagranie było komentowane – w miejscu, w którym zostało opublikowane, czyli na YouTube’owym kanale. Przed przejściem do analizy tych treści skrótkowo przedstawione zostaną wykorzystane możliwości badawcze z tego zakresu.

24 T. Goban-Klas, *Rwący nurt informacji*, 2008, s. 4, [on-line:] <https://ktime.up.krakow.pl/ref2008/goban.pdf> – 9.09.2024.

25 Tamże.

26 Kanał Zero, [on-line:] <https://www.youtube.com/@KanalZeroPL> – 7.08.2024.

3.1. Procedura i kryteria analizowania zebranego materiału badawczego

W ramach niniejszego opracowania źródło materiału badawczego stanowią komentarze zamieszczone pod nagraniem *Stanowski ośmieszył Stonogę, dziennikarzy i polityków. Kulisy*²⁷, które zostało opublikowane 6 sierpnia 2024 r. na Kanale Zero w ramach platformy YouTube. Wszystkie komentarze napisane na przestrzeni tygodnia od publikacji nagrania (czyli w dniach 06–13.08.2024 – łącznie 22 109 komentarzy) pobrano²⁸ za pomocą programu *youtube-comment-downloader*²⁹. Po pobraniu zostały przeniesione do arkusza kalkulacyjnego, w którym utworzono filtr wyodrębniający komentarze zawierające wyrazy *fake*, *fejk* i ich odmiany³⁰. 226 komentarzy spełniało te kryteria i to one stały się przedmiotem analizy treści. O tej metodzie badawczej mówi Earl R. Babbie w następujący sposób: „Analiza treści szczególnie dobrze nadaje się do badania przekazów oraz udzielania odpowiedzi na klasyczne pytania: »kto mówi, co mówi, do kogo mówi, dlaczego, jak i z jakim skutkiem?«³¹. W ramach analizy treści kluczowy jest dobór próby – wszak wszystkiego, co jest do zbadania jest tak niewyobrażalnie dużo, że siłą rzeczy trzeba określić zakres zbierania danych, by na ich podstawie możliwe stało się wyciągnięcie konkretnych wniosków. A w tym celu niezbędne jest „kodowanie, czyli proces polegający na organizowaniu surowych danych w bardziej wystandaryzowaną formę. W analizie treści przekazy ustne, pisane lub inne są kodowane lub klasyfikowane według pewnych ram pojęciowych³². Zgodnie z tymi wyznacznikami zebrane treści zostały przeanalizowane pod kątem tego, w jakich kontekstach pojawiła się w nich wzmianka o fake newsach. Treści wykraczające poza tę tematykę (w tym: odnoszące się personalnie do konkretnych osób) nie stanowią przedmiotu niniejszej analizy.

3.2. Konteksty, w jakich omawiane są fake newsy w ramach internetowych komentarzy – wyniki

Sensem przedmiotowego artykułu jest wyklarowanie kontekstów, w jakich omawiane są fake newsy w odniesieniu do konkretnego case study. Stąd też w ramach przygotowanego badania zidentyfikowane zostały konteksty, poruszone w internetowych komentarzach na temat *fejkowego* newsa zamieszczonego na Kanale Zero. W rezultacie stworzona została (poniżej przedstawiona) tabela, w której z jednej strony – wyszczególnione są konteksty, obejmujące tematykę przebadanego

27 *Stanowski ośmieszył Stonogę, dziennikarzy i polityków. Kulisy*, Kanał Zero, 6.08.2024, [on-line:] <https://www.youtube.com/watch?v=EntFvKRVD-I> – 7.08.2024.

28 Zgodnie z procedurą opisaną przez Wojciecha Jastrzębskiego (W. Jastrzębski, *Komentarze internetowe i ich dyskursywny charakter. Budowa i analiza korpusu na podstawie materiałów z portalu YouTube*, Wrocław 2021, s. 42, [on-line:] https://wfil.uni.wroc.pl/wp-content/uploads/2022/04/wojciech_jastrzebski_rozprawa_doktorska_compressed.pdf – 15.08.2024.

29 Program opracowany został przez Egberta Boumana (link do źródła: [youtube-comment-downloader](https://github.com/egbertbouman/youtube-comment-downloader); [on-line:] <https://github.com/egbertbouman/youtube-comment-downloader> – 8.08.2024.

30 Na marginesie warto zaznaczyć, że oprócz sformułowań takich jak *fake news* czy *fejk news*, pojawiły się takie terminy jak *deep fake* czy nawet *troll-deep-fake*.

31 E. Babbie, *Badania społeczne w praktyce*, tłum. F. Tryl, Warszawa 2024, s. 313.

32 Tamże, s. 317.

materiału badawczego, a z drugiej – przykładowe komentarze (z zachowaniem oryginalnej pisowni) egzemplifikujące odniesienie się do konkretnych kontekstów.

Tabela 1. Konteksty, w jakich omawiane są fake newsy w ramach internetowych komentarzy na platformie YouTube pod filmem na temat *fejkowego* newsa

ogólny kontekst	przykładowe komentarze w danym kontekście (w formie cytatów – z zachowaniem oryginalnej pisowni)
klikalność fake newsów	<p>99% info na twiterze jest fejkami.; włos się jeży na głowie gdy człowiek sobie uświadomi, że dzisiaj prawdziwą wiadomością jest fake a nie rzetelnie sprawdzone informacje; Wow. To tak się powiela w sieci każdy fake news...;; I tyle się trąbi o AI, o deepfake i o tym, aby uważać na to, co się podaje dalej, a tu nawet nie trzeba technologii raketowej, bo motłoch podaje cokolwiek, co powierzchownie pasuje do tezy, byle tylko naszczuć na kogoś, kto im nie pasuje; widać jak łatwo zmanipulować społeczeństwo przez fake news...; Można wyprodukować fake, który wielu powieli i w ogóle nie weryfikować faktów. Często tak jest, że fake newsy krążą i krążą po internecie i nie tylko.; pomyślcie na ile innych fake newsów łapiemy się codziennie z lenistwa lub łatwowierności; „Dostaliście coś, co się zgadzało z waszymi oczekiwaniami” – to się dzieje cały czas. Ludzie są tak zaślepieni, że to aż niemożliwe; przerażenie, jak łatwo akceptuje się i rozsiewa ze sztandarem w rękę to wszystko, co odpowiada z góry założonym tezom i nawet jeśli już wiadomo że to fejk, to własnej nieomylności będą bronić nie tylko Ci ośmieszani, ale całe grono ich zaślepionych zwolenników, bo reprezentują ten sam front; No to pojechane, jak nie wiele wystarczy aby „fake” wieść się niosła w świat. Dlatego nie warto słuchać tych prymitywnych wiadomości; Tylko baity i baity, najbezpieczniej założyć że wszystko to fejk; na tym się opiera cała machina fake newsów, że są klikalne.</p>
rozchodzenie się prawdziwych vs nieprawdziwych informacji	<p>Najsmutniejsze to, że te nagrania pokazują też jak się rozchodzą fake newsy. Wyświetlone około 5 mln razy, a sprostowanie ma 1.5 mln wyświetleń. Po prostu ludzie klikają i podają dalej niesprawdzone informacje. Po prostu czasami warto chwilę poczekać i przemyśleć czy informacja jest prawdopodobna i pochodzi z legitnego źródła.</p>
poziom dziennikarstwa a wykrywalność fake newsów	<p>po pierwsze w świecie coraz lepszych fejków (lepszych niż ten) i marnych dziennikarzy nie mamy szans na uzyskanie prawdziwych wiadomości; Dziennikarstwo, już od dłuższego czasu, to dno. [...] weryfikacja informacji nie istnieje [...] A wszystko dla klików; Cała akcja pokazała jak mierne mamy dziennikarstwo.</p>
dziennikarze jako źródło (nie) sprawdzonej informacji	<p>Jedno zdanie we współczesnym świecie ma znaczenie, a jeśli wypowiada je ktoś, kto ma wpływ na postrzeganie świata przez innych to powinien ważyć słowa i nie powielać fake newsów. Jeśli tak robi to moim zdaniem jest idiotą i nie powinien zajmować stanowiska pokroju dziennikarza, skoro nie potrafił wychwycić takiej bzdury. To ten dziennikarzyna z TVNu powinien pierwszy wykazać nieścisłości, a nie jakiś random z Twittera, a potem nagle chce ukryć swoją gafę, bo wszyscy mu zapomną. Nie, takim ludziom nie powinno zapominać się ich głupoty, która pokazuje, że nie powinni zajmować swojego stanowiska. Weryfikacja faktów i oddzielanie ich od fake newsów jest podstawowym zadaniem prawdziwego dziennikarza i jeśli nie spełnia swojej misji dając się nabrać na taką rzecz to nie powinien być dziennikarzem. I jeszcze jedno. To, że ktoś nikomu nieznanemu powielił bzdurę to niech powiela, ale rozpoznawalne autorytety powinny sprawdzić zanim w ogóle odpałą klawiaturę, jeśli nie to tylko źle świadczą o nich; Wspaniałe zaoranie bandy nadętych idiotów mieniących się opiniotwórczymi dziennikarzami. Łyknęli to jak pelikany śledzie. Ale jest to też poniekąd straszne, że ludzie, których jednym z głównych zadań jest weryfikacja informacji, potrafią aż tak dać ciała, tylko dlatego, że ktoś puścił w sieci fake'a...;</p>

ogólny kontekst	przykładowe komentarze w danym kontekście (w formie cytatów – z zachowaniem oryginalnej pisowni)
	<p>wkręcił dziennikarzy którzy nie potrafią sami nic sprawdzić tylko wrzucają wszystko co zobaczą w necie bez sprawdzania a większość ludzi to łyka. Może dzięki Panu ci pseudo dziennikarze się ogarną i zaczną sprawdzać to co udostępniają i przestaną wciskać ludziom fejki; jak źródłem są dziennikarze to kto ma robić research i nie powielać dezinformacji jak nie oni? Stąd do normalnych ludzi raczej nikt nie ma pretensji;</p> <p>Zwykli użytkownicy nie mają szansy się bronić przed dobrze zrobionymi fejkami, bo musieliby zajmować się tym zamiast życiem Lub zostać dziennikarzami. Ponieważ dziennikarze (czy jeszcze istnieją?) tego nie pilnują, to jesteśmy straceni. Jedyne rozwiązanie: nie wierzyć w nic.</p>
użytkownicy Internetu w obliczu fake newsów	<p>Jestem zdumiony że ja kierowca ciężarówka chłop po zawodówce skumał że to fake a te błazny z rządu poszły za tym w ciemno;</p> <p>nic nie usprawiedliwia ich chujowej roboty dziennikarskiej i powielania idiotycznych bań, które dzieci z twittera rozpracowały w 15 minut;</p> <p>Niesamowite że mam 17 lat i zdążyłem zorientować się w ciągu 3 minut że to wszystko to fake, gdy jednocześnie dziennikarze nie potrafili tego zrobić w ciągu całej nocy;</p> <p>zobaczyłem tam ten film i od razu wiedziałem że to FEJK;</p> <p>widziałem ten „news” na tiktoku, od razu wiedziałem że to fake;</p> <p>No to odbieram niniejszym, również pośrednio wyraży uznania dla mojej inteligencji Rano przy kawie odpaliłem X, trafiłem na post Pani Maruset, czy jakoś tak. W związku z czym zacząłem googlować, wpadłem na jakiś inny kanał, na którym obejrzałem filmik i nie sprawdzając żadnych faktów, byłem stuprocentowo przekonany, że to jest fake;</p> <p>Brawo jestem dumny wiedziałem że to fejk;</p>
fake news a news	<p>Czyżby w ramach prowokacji padło też parę słów prawdy???: Ten film nie świadczy że stanowski jest obiektywny. Świadczy tylko że produkuje fejki;</p> <p>Istnieje jeszcze taka możliwość, że z dużym prawdopodobieństwem jest to autofejk w celu zamydlenia rzeczywistości, która jest dokładnie taka jak na przesłanym filmiku;</p> <p>No i super. klasyczny paradoks kłamcy. Puszczając fake, podałeś prawdę;</p> <p>NIBY FEJK ALE JEDNAK PRAWDZIWIY;</p>
fake newsy a fact-checking	<p>Haha, coś pięknego! Po ludziach, którzy złapali zarzutkę widać jak ważny jest fact-checking oraz jak często dobieramy fakty pod z góry założoną tezę. W czasach kiedy ludzie czytają w większości nagłówki i są w stanie uwierzyć w najbardziej prymitywne fake newsy warto robić takie akcje dla otrzeźwienia;</p> <p>my drodzy czytelnicy również uczmy się na tej historii, że na ogół takie „sensacyjki” w internecie to bzdura;</p> <p>Potrzeba takich prowokacji aby nas nauczyć i wyculić na fake newsy, na celowość wielu contentów, na rzeczywistość medialną w jakiej żyjemy.</p>

Źródło: opracowanie własne.

3.3. Konteksty, w jakich omawiane są fake newsy w ramach internetowych komentarzy – wnioski

Na podstawie treści ujętych wśród komentarzy na temat *fejkowego* newsa stwierdzić można, że zagadnienie fake newsów jest szeroko dyskutowane. Po przeanalizowaniu zebranego materiału badawczego wyróżnić można następujące konteksty, w których są one omawiane:

- machina fake newsów opiera się na tym, że są *klikalne*;
- nieprawdziwe informacje rozchodzą się szybciej i sprawniej od tych prawdziwych;
- niski poziom dziennikarstwa jako jedna z przyczyn rozsiewania fake newsów na coraz szerszą skalę;

- dziennikarze zawodzą jako źródło sprawdzonej informacji (w tym kontekście pojawiają się również opinie, że reszta społeczeństwa nie jest zobowiązana do weryfikowania wiadomości);
- użytkownicy Internetu jako fact-checkerzy (wykrycie fake newsa nierzadko widziane jest jako powód do dumy);
- to, że coś jest fake newsem nie oznacza, że nie zawiera w sobie prawdziwych informacji;
- im bardziej zauważalna jest problematyka fake newsów, tym bardziej widoczna staje się potrzeba uwrażliwiania na nią i zasadność fact-checkingu.

Owe konteksty wychwycone z przeanalizowanego materiału przedstawiane są w różnym świetle – choć z reguły w obrębie poszczególnych komentarzy widoczny jest określony punkt widzenia. Stąd też dopiero zestawienie wielu (nierazko odmiennych) perspektyw pozwala zobaczyć pełny obraz danego stanu rzeczy.

4. Zakończenie

Jak mawia przysłowie *no news is good news*. Pytanie jednak, czy obecnie nie przeważa dewiza w brzmieniu *no news is bad news*, a nawet, jak ujął to Risto Siilasmaa, „No news is bad news. Bad news is good news. And good news is no news”³³. Z tym związane jest kolejne porzekadło, zgodnie z którym zwłaszcza *złe wieści szybko się rozchodzą*, a idąc jeszcze dalej możemy dojść do konstatacji, że najszybciej rozchodzą się wieści, które są nie tylko złe, lecz co więcej, nieprawdziwe. I tym sposobem dochodzimy do fake newsów, które są obecne w naszej rzeczywistości od zarania dziejów, również w rzeczywistości wirtualnej rozprzestrzeniają się nie od dziś, ale nigdy wcześniej nie odbywało się to z taką szybkością i na taką skalę. Tym bardziej więc tak istotne jest dyskusowanie na ten temat – zarówno w wymiarze naukowo-badawczym, jak i w przestrzeni internetowych komentarzy. W tym kontekście może się okazać (tak jak w ramach tego opracowania), że i tu, i tam mówimy o tym samym. Przy czym istotne jest to, w jaki sposób omawiamy dane zagadnienie, a w tym wymiarze kluczowe jest pytanie, czy dokonujemy oceny czy obserwacji? Internetowe komentarze, które w ramach niniejszego badania zostały wzięte pod lupę, mają w znacznej mierze charakter oceniający (dane zjawisko bądź konkretne działania czy osoby), co różni je od naukowo-badawczych wypowiedzi o charakterze opisowym. Nie powinno to dziwić, jako że komentując rzeczywistość (w Internecie czy poza nim) mamy prawo do wyrażania swoich opinii, a zajmując się nauką, naszym zadaniem jest badanie i opisywanie świata. U podstaw tego opisu leży odróżnianie faktów od opinii czy fake newsów oraz badanie problematyki z tym związanej. Chodzi również o to, aby „wyczulić na fake newsy, na celowość wielu contentów, na rzeczywistość medialną w jakiej żyjemy”³⁴. Słowa te, ujęte w jednym z przebadanych internetowych komentarzy, mogłyby z powodzeniem znaleźć się w naukowym opracowaniu, i dlatego zostały tu przywołane, aby na tym przykładzie pokazać, że zarówno w codziennych, jak i naukowych dyskusjach

33 R. Siilasmaa, *Transforming NOKIA: The power of paranoid optimism to lead through colossal change*, McGraw-Hill Education, New York 2018, s. 133.

34 Komentarz pod nagraniem zatytułowanym *Stanowski ośmieszył Stonogę, dziennikarzy i polityków*. *Kulisy* [on-line:] <https://www.youtube.com/watch?v=EntFvKRvD-I> – 7.08.2024.

możemy przybierać perspektywę obserwacyjną, mającą na celu wydobyć konstruktywnych wniosków oraz pozwalającą patrzeć szerzej i głębiej – bez oceniania, i właśnie dlatego jest ona tak cenna.

Bibliografia

- Babbie E., *Badania społeczne w praktyce*, tłum. F. Tryl, Warszawa 2024.
- Balicki R., *Demokracja w czasach Internetu*, [w:] *Dookoła Wojtek... Księga pamiątkowa poświęcona Doktorowi Arturowi Wojciechowi Preisnerowi*, red. R. Balicki, M. Jabłoński, Wrocław 2018, s. 347–354.
- Bąkiewicz K., *Wprowadzenie do definicji i klasyfikacji zjawiska fake newsa*, „*Studia Medioznawcze*” 2019, t. 20, nr 3 (78), s. 280–289.
- Bouman E., youtube-comment-downloader, [on-line:] <https://github.com/egbertbouman/youtube-comment-downloader> – 8.08.2024.
- Castells M., *Communication, power and counter-power in the network society*, „*International Journal of Communication*” 2007, vol. 1, s. 238–266.
- Goban-Klas T., *Media i komunikowanie masowe. Teorie i analizy prasy, radia, telewizji i Internetu*, Warszawa 2004.
- Goban-Klas T., *Rwący nurt informacji*, 2008, [on-line:] <https://ktime.up.krakow.pl/ref2008/goban.pdf> – 9.09.2024).
- Jastrzębski W., *Komentarze internetowe i ich dyskursywny charakter. Budowa i analiza korpusu na podstawie materiałów z portalu YouTube*, Wrocław 2021, [on-line:] https://wfil.uni.wroc.pl/wp-content/uploads/2022/04/wojciech_jastrzebski_rozprawa_doktorska_compressed.pdf – 15.08.2024.
- Kudra A., *News jako funkcja*, „*Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Litteraria Polonica*” 2010, t. 13.
- Młynarska-Sobaczewska A., Preisner A., *Rozwój technologiczny a przyszłość demokracji*, [w:] *Człowiek i społeczeństwo wobec wyzwań współczesności: aspekty kulturowe i społeczne*, red. D. Gizicka, W. Gizicki, Toruń 2008, s. 34–45.
- Musierowicz M., *Kłamczucha*, Poznań 2001.
- Pacewicz P., *Makabryczna teza Macierewicza: Im bardziej sprzeczne z prawdą kłamstwo, tym skuteczniejsze*, OKO.press, 19.07.2020, [on-line:] <https://oko.press/macierewicz-ma-racje-im-bardziej-sprzeczne-z-prawda-klamstwo-tym-lepsze-ale-nie-jestesmy-bezbronni> – 6.09.2024.
- Park R., *News as a form of knowledge: A chapter in the sociology of knowledge*, „*American Journal of Sociology*” 1940, vol. 45, no. 5, s. 684, <https://doi.org/10.1086/218445>.
- Podlecki M., *Fake news jako zjawisko (nie tylko) medialne – część I*, „*Biuletyn Edukacji Medialnej*” 2017, nr 2, s. 125–135.
- Preisner A., *Prawo a Internet. Kilka uwag wstępnych*, [w:] *Studia nad prawem konstytucyjnym dedykowane Profesorowi Kazimierzowi Działosze*, red. J. Trzcіński, B. Banaszak, Wrocław 1997, s. 181–189.
- Silasmaa R., *Transforming NOKIA: The power of paranoid optimism to lead through colossal change*, McGraw-Hill Education, New York 2018.
- Stanowski ośmieszył Stonogę, dziennikarzy i polityków. *Kulisy*, Kanał Zero, 6.08.2024, [on-line:] <https://www.youtube.com/watch?v=EntFvKRVd-I> – 7.08.2024.

Szpunar M., *Koncepcja bańki filtrującej a hipernarcyzm nowych mediów*, „Zeszyty Prasoznawcze” 2018, t. 61, nr 2 (234), s. 191–200.

Waszak M., *Postprawda i fake news czy weryfikacja treści i źródeł informacji?*, „Refleksje” 2017, nr 16, s. 173–188.

Węglowski A., *Prawdziwa historia fake newsów*, „Przekrój”, 6.02.2019, [on-line:] <https://przekroj.org/swiat-ludzie/starozytne-fakty-i-mity> – 1.09.2024.

Żoch M., *Fake news jako narzędzie dezinformacji*, „Cywilizacja i Polityka” 2021, nr 19, s. 219–234.

Streszczenie

Teza/cel: Celem artykułu jest przedstawienie wieloaspektowości zjawiska coraz szybszego i szerszego rozsiewania fake newsów.

Metody badań: W celu zwrócenia uwagi na wieloaspektowość podjętej problematyki na początku przywołano różne perspektywy badaczy z zakresu fake newsów. W dalszej kolejności zaprezentowane zostało studium przypadku, wokół którego powstały komentarze, stanowiące przedmiot badania, stworzonego na potrzeby niniejszego opracowania, przy pomocy analizy treści.

Wnioski: Na podstawie treści ujętych wśród komentarzy na temat *fejkowego* newsa stwierdzić można, że zagadnienie fake newsów jest szeroko dyskutowane – zwłaszcza w kontekście ich (coraz szybszego) rozprzestrzeniania się, a także powodów takiego stanu rzeczy (ze wskazaniem na specyfikę działania mediów społecznościowych oraz niski poziom dziennikarstwa). Wśród komentarzy znaleźć można również głosy przemawiające za potrzebą uwrażliwiania na problematykę związaną z fake newsami oraz podkreślające istotność fact-checkingu. W wymiarze tych kontekstów zauważyć można zbieżność komentarzy z kontekstami, w jakich omawiane są fake newsy w literaturze przedmiotu. Tym bardziej obiecujące zdaje się kontynuowanie i poszerzanie tego typu badań, dających wgląd do różnych perspektyw, w jakich postrzegana jest problematyka z tego zakresu.

Słowa kluczowe: news, fake news, fact-checking, komentarze internetowe

The multifaceted nature of fake news in the context of comments on a *fake news* story

Abstract

Thesis/objective: The aim of this article is to present the diverse aspects of the increasingly rapid and widespread dissemination of fake news.

Research methods: In order to draw attention to the diverse aspects of the issue, the introduction references various perspectives taken by researchers studying fake news. This is followed by a case study based on an event that generated comments, which form the basis of the content analysis used in this research.

Conclusions: Based on the content of the comments regarding the *fake news*, it can be concluded that the issue of fake news is widely discussed – especially concerning its increasingly rapid spread and the reasons for this situation, including the specific mechanisms of social media and the low quality of journalism. Among the comments, there are also voices advocating for increased awareness of issues related to fake news and emphasizing the importance of fact-checking. In these discussions, an alignment with the themes explored in the literature on the subject of fake news can be observed. Therefore, continuing and expanding this type of research, which offers insight into the various perspectives on fake news, seems particularly worthwhile.

Keywords: news, fake news, fact-checking, internet comments